

REPORT

Co-operation in the Shar/Šara Mountains and Korab Massif area

Scoping study on addressing shared climate-related
security challenges and strengthening resilience

Saradnja u području Šar- planine i planinskog masiva Korab

Studija obima o rešavanju zajedničkih izazova u vezi sa klimom i
jačanju otpornosti

Pia van Ackern, Adrian Foong, Lukas Rüttinger (adelphi)

NEZVANIČNI PREVOD

Zahvalnost

Želimo da se zahvalimo svim akterima sa kojima smo se sastali tokom naših konsultativnih aktivnosti na njihovom vrednom doprinosu, a koje su uključivale online intervjue, online sastanke oči u oči i posete lokacijama. Posebno se zahvaljujemo Daniel Bogner, Elton Qendro, Fadil Bajraktari, Hisen Xhemali, Kristiana Jovanova, Letafete Latifi, Meghan McCormack, Sofjan Jaupaj, Teodora O. Grncarovska i Vlatko Trpeski na njihovom stručnom doprinosu i podršci u organizovanju konsultativnih aktivnosti. Takođe bismo želeli da se zahvalimo Sinéad Barry na lekturisanju ove studije.

Sažetak

Područje Šar-planine i masiva Korab je ugroženo područje biodiverziteta koje čine četiri zaštićena područja. (1) **Korab-Koritnik**, (2) **Mavrovo**, (3) **Šar-planina**, i (4) **Šara**. Područje je bogato prirodnim resursima koji su važni za sigurnost sredstava za život i dobrobit lokalnih zajednica. Međutim, uticaji klimatskih promena, zajedno sa neodrživim i nezakonitim ljudskim aktivnostima, predstavljaju pretnju po biodiverzitet ovog područja i ključne ekonomske sektore.

Ovi uticaji bi uticali na sredstva za život i pogoršali bezbednosne rizike koje dele lokalne zajednice u četiri zaštićena područja, pri čemu su posebno pogođene žene. Prema tome, pojačana i ciljana saradnja između uprava zaštićenih područja i njihovih zajednica je od najvećeg značaja jer nudi mogućnosti za odgovor na ove rizike na holistički i održiv način. S jedne strane, aktivnosti saradnje služe poboljšanju sredstava za život, sigurnosti i otpornosti zajednica u zaštićenim područjima. S druge strane, jačaju poverenje i dobrosusedske odnose u ovom području.

Studija obima i metodologija

Ova studija obima ima za cilj ocenjivanje trenutnog konteksta zajedničkih bezbednosnih izazova povezanih sa klimom u području Šar-planine i masiva Koraba. Na osnovu ove procene, prikupljene su i izrađene ideje za aktivnosti saradnje između različitih aktera u oblasti i identifikovane je šta je potrebno da bi se obezbedio uspeh tih aktivnosti. Ovo će doprineti opštem cilju unapređenja saradnje i smanjenju bezbednosnih rizika vezanih za klimu na području Šar-planine i masiva Koraba.

Ova studija je zasnovana na nalazima izveštaja Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS)-adelphii „Regionalna procena za Jugoistočnu Evropu: Bezbednosne implikacije klimatskih promena”, kojom je područje Šar-planine i masiva Koraba identifikovano kao prioritetno ugroženo područje za saradnju. Pored toga, ova studija obima se u velikoj meri oslanja na ishode konsultacija sa akterima, a koje su uključivale onlajn sastanke, intervjue i posete lokaciji. Dodatno desk-istraživanje je dopunilo izradu ove studije.

Bezbednosni rizici vezani za klimu

Upravljanje šumama je primarna briga koja pogađa sva četiri zaštićena područja, posebno u pogledu deforestacije i nezakonite seče. Poslednje pokreću organizovane kriminalne grupe i mreže, kao i neodržive prakse seče, podstaknute teškim socio-ekonomskim uslovima sa kojima se suočava ruralno stanovništvo. Oblast je takođe ugrožena požarima (od kojih su mnogi uzrokovani neselektivnim ljudskim aktivnostima), nekontrolisanim lovom i intenzivnim komercijalnim sakupljanjem divljeg bilja, lekovitog bilja i voća, posebno ako isto nije pod nadzorom. Ovo ugrožava biodiverzitet i sigurnost sredstva za život područja, čiji su rizici otežani uticajima klimatskih promena.

Ostali bezbednosni rizici vezani za klimu uključuju:

- **Sektori poljoprivrede i stočarstva:** Stanovništvo ove zone u velikoj meri zavisi od ekstenzivne poljoprivrede i stočarstva. Međutim, ovi sektori se suočavaju sa pretnjom emigracije iz sela i sledstvenog napuštanja tradicionalnih praksi korišćenja zemljišta koje su bile od suštinskog značaja za očuvanje biodiverziteta otvorenih predela. Uticaji klimatskih promena dodatno opterećuju poljoprivredni sektor, pri čemu žene snose najveći teret ovih uticaja, s obzirom da se suočavaju sa neproporcionalnom ekonomskom i socijalnom nedovoljnom zastupljenošću u regionu.

- **Turistički sektor:** Zbog svojih bogatih geoloških i prirodnih vrednosti, turizam postaje sve važniji sektor za privredni razvoj regiona. Međutim, neodržive aktivnosti vezane za turizam ugrožavaju životnu sredinu ovog područja. Pored toga, uticaji klimatskih promena mogu uticati na turističke aktivnosti i prihode, posebno one povezane sa zimskim aktivnostima i u planinskim područjima. Ovo bi moglo dovesti do dalje migracije i napuštanja tradicionalnih praksi korišćenja zemljišta, gurnuti lokalne zajednice ka neodrživim praksama za život i smanjiti prihode i kapacitete lokalnih opština da obezbede adekvatnu infrastrukturu.
- **Infrastruktura – voda, otpad i građevinarstvo:** Infrastrukturni razvoj je relativno ograničen u regionu. Loše putne mreže u udaljenim oblastima ometaju povezanost i saradnju između aktera u regionu, dok ograničeni sistemi upravljanja otpadom i kanalizacijom rezultuju pojavom divljih deponija i odlaganjem otpada u reke. Planovi za razvoj infrastrukture mogu pomoći u otklanjanju ovih nedostataka – međutim, istovremeno ugrožavaju ekološki integritet područja. Nasuprot tome, uticaji klimatskih promena mogu opteretiti energetski sektor u ovoj oblasti i gurnuti ljude ka drugim neodrživim izvorima energije.

Analiza konteksta

Organi upravljanja parkovima i opštine u ovom području se suočavaju sa nekoliko prepreka koje predstavljaju izazov za rešavanje bezbednosnih rizika povezanih sa klimom. Neke od uobičajenih prepreka uključuju:

- **Ograničena saradnja između zaštićenih područja:** Komunikacija, saradnja i razmena između organa upravljanja zaštićenim područjima je ograničena. Isto važi i za opštine između i unutar zaštićenih područja. Nasuprot tome, organizacije civilnog društva (OCD) učestvuju u redovnim razmenama u četiri zaštićena područja.
- **Nedostatak finansijskih i ljudskih kapaciteta:** I uprave parkova i opštine se suočavaju sa nedostatkom finansijskih i ljudskih kapaciteta u pogledu, na primer, upravljanja zaštićenim područjima, pravne ekspertize i upravljanja šumama i vodama.
- **Ograničena implementacija planova za upravljanje parkovima:** U vreme izrade ove studije obima, planovi upravljanja parkovima, a samim tim i okvirni dokumenti za održivo upravljanje parkovima, nisu bili dostupni ili nisu bili operativni u sva četiri zaštićena područja.
- **Neuravnotežena zastupljenost žena i mladih:** Učešće žena i mladih u upravljanju u četiri zaštićena područja je trenutno ograničeno, posebno u pogledu organa upravljanja parkovima i opštinske zastupljenosti.
- **Konkurentno zakonodavstvo:** Nadležnosti i odgovornosti nisu uvek jasno utvrđene i postoje preklapanja između različitih zakona, kao i nedostatak usklađenosti između konkurentnih zakona.

Postoji nekoliko tekućih i nedavno završenih projekata koji se, između ostalih tema, usredsređuju na unapređenje upravljanja šumama, lokalnih sredstava za život, upravljanje požarima u prirodi i naporima za konzervaciju u regionu. Ovi projekti se delimično bave identifikovanim bezbednosnim rizicima u vezi sa klimom, kao i preprekama sa kojima se suočavaju ova četiri zaštićena područja. Međutim, vrlo mali broj projekata učestvuje u zajedničkim aktivnostima i nastoji da se pozabavi zajedničkim izazovima i ojača otpornost na klimu širom zaštićenih područja.

Ideje za aktivnosti saradnje

Kako bi se unapredila saradnja, u procesu konsultacija je identifikovano nekoliko zajedničkih aktivnosti. Prvi set aktivnosti koje su identifikovane su bile poprečne aktivnosti koje pomažu u rešavanju različitih pitanja jačanjem saradnje i svesti:

Uspostavljanje struktura za saradnju: Ciljevi ovakvih struktura, koje bi se mogle formalizovati u manjoj ili jačoj meri, uključuju umrežavanje, razmenu znanja, iskustva i najboljih praksi i omogućavanje zajedničkih aktivnosti, posebno između organa upravljanja zaštićenim područjima kao osnovne grupe, i opština i lokalnih OCD kao šire grupe.

Podizanje svesti Takve aktivnosti su ključne za informisanje i senzibilizaciju šireg kruga stanovnika i opštinskih predstavnika o značaju, vrednostima i pretnjama u vezi sa klimatskim promenama i sigurnošću.

Jačanje kapaciteta OCD: Ove aktivnosti su važne za unapređenje saradnje u oblasti očuvanja prirode i prilagođavanja klimatskim promenama, kao i za doprinos izgradnji poverenja i jačanju dobrosusedskih odnosa u četiri zaštićena područja. Neki OCD su organizovani u Lokalne akcione grupe (LAG) koje pružaju dobre početne tačke za aktivnosti saradnje.

Ove aktivnosti bi mogle da izgrade okvir i pruže podršku za drugi set aktivnosti koje su specifičnije za određena pitanja. U sve aktivnosti treba uključiti žene i omladinu kao ciljne grupe.

Upravljanje šumama je glavni tematski klaster za zajedničku saradnju po specifičnim pitanjima koje su akteri identifikovali. Ovo je povezano sa činjenicom da se upravljanje šumama smatra najvažnijim izazovom koji se odnosi na klimatsku sigurnost u zoni. Takođe nudi najviše mogućnosti za uspešnu saradnju i čini temu koja predstavlja najviše ideja za aktivnosti, uključujući one koje se odnose na:

- Pravni okvir i sprovođenje zakona za borbu protiv nezakonitih radnji, uz poseban fokus na nezakonitu seču šume
- Podsticaji za smanjenje neodržive i nezakonite seče šuma od strane domaćinstava
- Zaštita i obnova šuma
- Upravljanje požarima

Drugi tematski klasteri koji se odnose na specifična pitanja i koji su izneti tokom procesa konsultacija uključuju:

- Lokalna sredstva za život i kulturno nasleđe
- Održivi turizam
- Zaštita prirode i upravljanje pašnjacima
- Upravljanje otpadom
- Upravljanje vodama

Na osnovu rezultata ove studije, ovaj projekat će nastaviti sa popunjavanjem identifikovanih praznina uspostavljanjem zajedničke strategije saradnje i implementacionog plana. Oni će služiti za predlaganje zajedničke vizije, kao i za sužavanje i preciziranje predloženih aktivnosti saradnje. U kasnijoj fazi će biti sproveden pilot projekat zajedno sa lokalnim partnerima i akterima koji će takođe biti angažovani kao glavna grupa aktera za buduće aktivnosti.

Sadržaj

1 Uvod	1
1.1 Projekat	2
1.2 Studija obima i metodologija	2
2 Osnovne informacije	4
2.1 Zaštićene zone na području Šar-planine i planinskog masiva Korab	4
2.2 Klimatske projekcije	5
2.3 Bezbednosni rizici vezani za klimu	5
2.3.1 Upravljanje šumama	6
2.3.2 Sektori poljoprivrede i stočarstva	7
2.3.3 Turistički sektor	8
2.3.4 Infrastruktura: voda, otpad i građevina	8
3 Analiza konteksta	10
3.1 Mapiranje prepreka	10
3.2 Mapiranje projekata	11
3.3 Sinteza	12
4 Ideje za aktivnosti saradnje	13
4.1 Jačanje saradnje i svesti	13
4.1.1 Uspostavljanje struktura saradnje	13
4.1.2 Podizanje svesti	14
4.1.3 Jačanje kapaciteta OCD	14
4.2 Aktivnosti u vezi specifičnih pitanja	15
4.2.1 Upravljanje šumama	15
4.2.2 Lokalna sredstva za život i kulturno nasleđe	16
4.2.3 Održivi turizam	17
4.2.4 Zaštita prirode i upravljanje pašnjacima	17
4.2.5 Upravljanje otpadom	17
4.2.6 Upravljanje vodama	17
5 Mapiranje aktera	18
6 Zaključci	20
7 Bibliografija	21

Lista slika

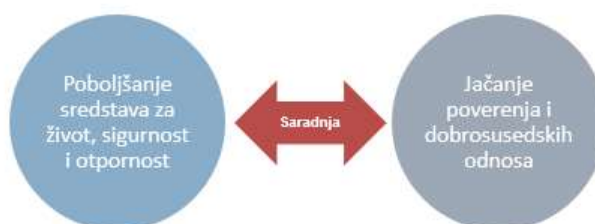
Slika 1: Cilj saradnje za odgovor na bezbednosne rizike vezane za klimu.	1
Slika 2: Klimatsko-bezbednosna ugrožena područja identifikovana u regionalnoj proceni.	3
Slika 3: Upravljanje šumama –bezbednosni rizici vezani za klimu.	6
Slika 4: Sektori poljoprivrede i stočarstva – bezbednosni rizici vezani za klimu.	7
Slika 5: Turistički sektor – bezbednosni rizici vezani za klimu.	8
Slika 6: Infrastruktura – Bezbednosni rizici vezani za klimu.	9
Slika 7: Mapiranje ključnih projekata.	11
Slika 8: Mapiranje ključnih aktera.	18

1 Uvod

Područje Šar-planine i masiva Korab je ugroženo područje biodiverziteta sa izuzetnim prirodnim vrednostima. Obuhvata četiri zaštićena područja (tj. Korab-Koritnik, Mavrovo, Šar-planinu i Šaru), a područje pokriva više od 240.000 ha, što ga čini jednim od najvećih graničnih zaštićenih područja u Evropi (vidi sliku 2). Prirodni resursi područja pružaju ekonomske mogućnosti za lokalne zajednice i stoga su važni za očuvanje sigurnosti i dobrobiti ruralnih sredstava za život.

Klimatske promene predstavljaju pretnju prirodnim i ekonomskim vrednostima u području Šar-planine i masiva Koraba. U spoju sa neodrživim i nezakonitim ljudskim aktivnostima, uticaji klimatskih promena ugrožavaju bogat biodiverzitet i ključne ekonomske sektore ovog područja, a sve to može uticati na sredstva za život i pojačati bezbednosne rizike sa kojima se suočavaju lokalne zajednice. S obzirom na međusobnu povezanost područja, ovi bezbednosni rizici su verovatno slični u sva četiri zaštićena područja. Pojačana i ciljana saradnja između uprava zaštićenih područja i njihovih zajednica je stoga od najvećeg značaja jer nudi mogućnosti za odgovor na ove rizike na holistički i održiv način. S jedne strane, aktivnosti saradnje bi poslužile poboljšanju sredstava za život, sigurnosti i otpornosti zajednica u zaštićenim područjima u kontekstu klimatskih promena. S druge strane, pojačale bi poverenje i dobrosusedske odnose u ovom području (vidi sliku 1).

Slika 1: Cilj saradnje za odgovor nabezbednosne rizike vezane za klimu.

© adelphi

Područje Šar-planine i masiva Korab je identifikovano kao prioritarno ugroženo područje za saradnju u izveštaju OEBS-adelphi „Regionalna procena za Jugoistočnu Evropu: Bezbednosne implikacije klimatskih promena” (Rüttinger et al. 2021). Uzimajući ove nalaze kao polaznu tačku, ova studija obima¹ ima za cilj da proceni trenutni kontekst zajedničkih aktivnosti na nivou zaštićenog područja u području Šar-planine i masiva Koraba. Na osnovu ove procene, ima za cilj da prikupi i razvije ideje za aktivnosti saradnje između različitih aktera u oblasti i identifikuje šta je potrebno da bi se obezbedio uspeh tih aktivnosti. Ovo će doprineti opštem cilju unapređenja saradnje i smanjenju bezbednosnih rizika vezanih za klimu na području Šar-planine i masiva Koraba.

Sledeća dva odeljka daju kratak opis projekta u okviru kojeg je pripremljena ova studija obima, kao i procesa koji je bio deo pripremanja ove studije. Poglavlje 2 pruža osnovne informacije o području Šar-planine i masiva Korab, uključujući pregled klimatskih projekcija za područje i bezbednosnih rizika vezanih za klimu. U Poglavlju 3 se nastavlja analiza konteksta, nakon čega sledi Poglavlje 4, u kojem se navode ideje za aktivnosti saradnje u ovoj oblasti. Poglavlje 5 pruža mapiranje aktera, a Poglavlje 6 zaključuje studiju obima.

¹ Ranije je nazivana 'preliminarnom studijom izvodljivosti' u ranijim fazama projekta, dok je izraz 'studija obima' korišćen jer jasnije definiše ciljeve i sadržaj ovog dokumenta, na osnovu povratnih informacija aktera.

1.1 Projekat

OEBS je u saradnji sa adelphi započeo van-budžetski projekat „Jačanje odgovora na bezbednosne rizike usled klimatskih promena u Jugoistočnoj Evropi, Istočnoj Evropi, Južnom Kavkazu i Centralnoj Aziji (broj projekta: 1102151) u 2020.² Ovaj projekat ima za cilj da:

1. Unapredi shvatanje načina na koji bezbednosni rizici povezani sa klimom utiču na Jugoistočnu Evropu, Južni Kavkaz, Centralnu Aziju i Istočnu Evropu.
2. Poveća saradnju među regionalnim akterima u cilju zajedničkog odgovora na bezbednosne rizike povezane sa klimom.
3. Poveća svest i kapacitet za integrisani pristup klimatskim promenama i sigurnosti među glavnim akterima.

Ova studija obima doprinosi svim ciljevima projekta, uz poseban fokus na drugi cilj.

1.2 Studija obima i metodologija

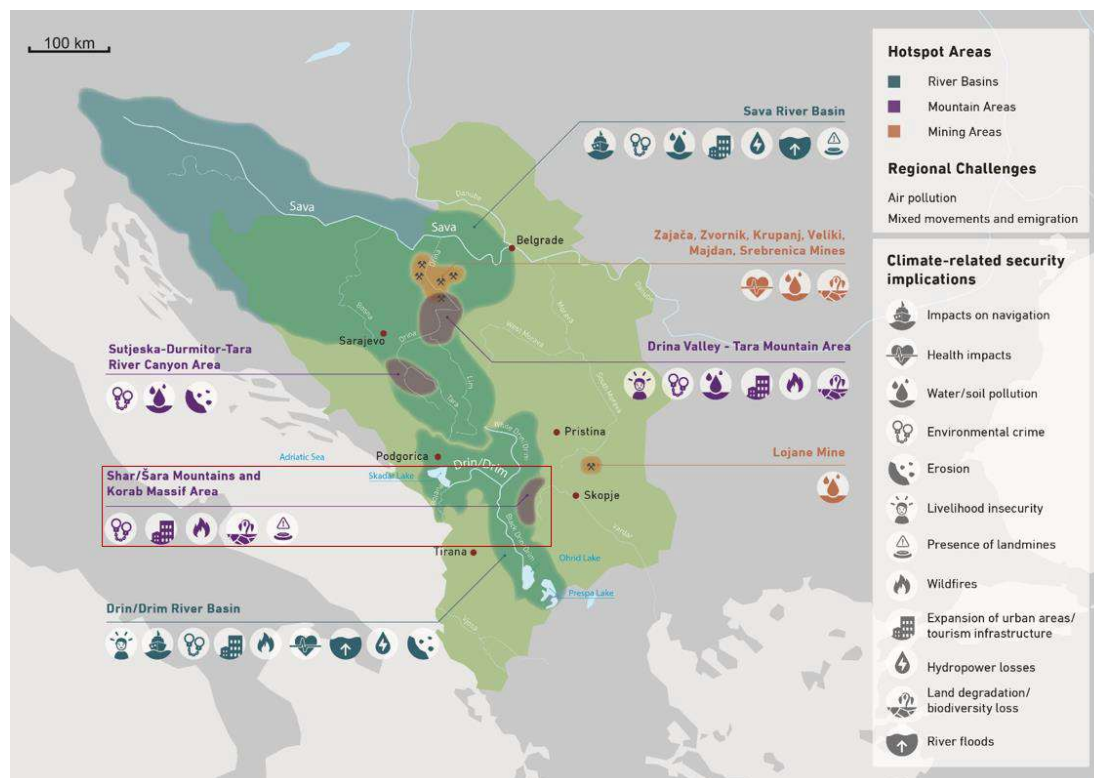
Cilj ove studije obima je ocenjivanje trenutnog konteksta zajedničkih bezbednosnih izazova povezanih sa klimom u području Šar-planine i masiva Koraba. Na osnovu ove procene, ima za cilj da prikupi i razvije ideje za aktivnosti saradnje između različitih aktera u oblasti i identifikuje šta je potrebno da bi se obezbedio uspeh tih aktivnosti. Nadovezuje se na nalaze izveštaja OEBS-adelphi „Regionalna procena za Jugoistočnu Evropu: Bezbednosne implikacije klimatskih promena“, kojom su identifikovana dva regionalna izazova koja utiču na region, kao i sedam klimatskih bezbednosnih ugroženih područja, uključujući područje Šar-planine i masiva Koraba. Ugrožena područja su zajedničke lokacije koje se suočavaju sa višestrukim zajedničkim izazovima, uključujući uticaje klimatskih promena, kao i ekološke, društvene, ekonomske i političke pritiske. Regionalni izazovi su slični u ugroženim područjima, ali nisu vezani za određenu geografsku oblast već su rasprostranjeni širom regiona (Rüttinger et al. 2021).

Pored gore pomenutog izveštaja, ova studija obima se uveliko oslanja na informacije dobijene iz sledećih aktivnosti sprovedenih u okviru projekta:

- **Onlajn konsultacije za određivanje prioriteta ugroženih područja:** U periodu od jula do oktobra 2021. konsultovane su kontakt tačke projekta, eksperti iz regiona i operacije OEBS-a na terenu u Jugoistočnoj Evropi putem onlajn sastanaka i intervjua. Njihovo angažovanje je bilo od suštinskog značaja za sužavanje i određivanje prioriteta ugroženih područja i izazova identifikovanih u prethodnom izveštaju. Iz ovih diskusija je proisteklo da su područje Šar-planine i masiva Koraba prioritarna ugrožena područja, čineći osnovu ove studije obima.
- **Šire konsultacije sa akterima:** U martu i aprilu 2022, OEBS i projektni tim adelphi posetili su Tiranu, Skoplje i Prištinu kako bi se sastali i konsultovali aktere koji su predstavljali ekološke i druge agencije, organizacije civilnog društva (OCD) i međunarodne partnere. Projektni tim je takođe obavio nekoliko poseta na području Šar planine i masiva Korab kako bi se sastao i konsultovao aktere na lokalnom nivou u četiri zaštićena područja, uključujući predstavnike nadležnih organa za upravljanje parkovima, opština i OCD. Rezultati ovih konsultacija su bili posebno važni za formulisanje ideja za aktivnosti saradnje kao što je navedeno u poglavlju 4.
- **Desk-istraživanje:** Nalazi drugih relevantnih projekata i studija koje su sprovedene na području Šar-planine i masiva Koraba, zajedno sa dodatnim desk-istraživanjima od strane projektnog tima, su dopunili pripremanje ove studije.

² Za više informacija o projektu vidi: <https://www.osce.org/node/521965>.

Slika 2: Klimatsko-Bezbednosna ugrožena područja identifikovana u regionalnoj proceni.

Napomena: Prioritetno ugroženo područje Šar-planine i masiva Koraba je zaokruženo crvenom bojom.

Gledajući unapred, studija obima će poslužiti kao osnova za predstojeću aktivnost projekta, odnosno konsultacije sa širim krugom aktera, čiji će rezultati biti okosnica izrade strateškog okvira za saradnju/zajedničko prilagođavanje na području Šar-planine i masiva Koraba.

Ukratko, mere ocenjene ovom studijom obima imaju konačni cilj unapređenja saradnje i smanjenja bezbednosnih rizika vezanih za klimu na području Šar-planine i masiva Koraba.

2 Osnovne informacije

2.1 Zaštićene zone na području Šar-planine i planinskog masiva Korab

Područje Šar-planine i masiva Koraba je region raznolikih predela, oblikovanih geološkim, fluvijalnim i glacijalnim procesima i, u novije vreme, ljudskim uticajima (Bogner et al. 2021). Planine i duboke doline karakterišu predeo: neki od najvećih i najviših planinskih venaca na Balkanskom poluostrvu se nalaze u ovoj području, sa nadmorskim visinama do 2.747 m na Titovom Vrh i 2.764 m na Golem Korabu (EuroNatur 2020; Keçi and Krog 2014). Predeo je takođe prošaran brojnim glacijalnim jezerima i izvorima koji se ulivaju u nekoliko reka koje prolaze kroz region, uključujući, između ostalih, Lumu, Penu i Radiku (Keçi and Krog 2014; Milevski and Aleksova 2019; UNEP 2010).

Takav raspored terena doveo je do razvoja izuzetno bogatog biodiverziteta – ovo područje je dom raznolikog spektra endemskih i retkih vrsta flore i faune (Melovski et al. 2010). Zahvaljujući uglavnom netaknutim, nerascjepkanim šumskim površinama, ovo područje je bilo u stanju da zadrži mnoge vrste sisara kao što su mrki medved, sivi vuk i ris (EuroNatur 2020). Dok je status očuvanosti mnogih od ovih vrsta na evropskom nivou poboljšana (EEA 2020), neke od podvrsta koje su uglavnom ograničene na ovo područje ostaju ugrožene, kao što je balkanski ris (Bazzicalupo et al. 2022).

Ukupno, područje Šar-planine i masiva Koraba pokriva kombinovanu površinu od više od 240.000 ha, što ga čini od najvećim graničnim zaštićenim područjem u Jugoistočnoj Evropi i jednim od najvećih na kontinentu (UNEP 2010). Stanovništvo ove oblasti, koje broji više od 100.000 stanovnika (vidi dole), u velikoj meri zavisi od šumskih resursa, a poljoprivreda, stočarstvo i ispaša predstavljaju neke od glavnih privrednih aktivnosti (Bogner et al. 2021; Keçi and Krog 2014).

Za potrebe ove studije i projekta, „područje Šar-planine i masiva Koraba“ definisano je kao područje koje se sastoji od sledeća četiri zaštićena područja:

- **Korab-Koritnik:** Nalazi se zapadno od Mavrova i Šare, park je osnovan 2011. i pokriva površinu od 55.550,2 ha. Park obuhvata opštine Debar i Kukeš i većinom ga čini ruralno stanovništvo od oko 19.000 stanovnika (Keçi and Krog 2014).
- **Mavrovo:** Nalazi se istočno od Koraba-Koritnika, zapadno od Šar-planine i južno od Šare, park je prvi put osnovan 1949, a zatim je 1952. proširen. Prema zvaničnom internet stranici, park pokriva površinu od 73.088 ha, koja obuhvata opštine Mavrovo-Rostuša i Gostivar (Mavrovo National Park n.d.a). Park obuhvata 37 naselja u opštini Mavrovo-Rostuša, sa ukupno oko 8.600 stanovnika. (Mavrovo National Park n.d.b).
- **Šar-planina:** Nalazi se istočno od Mavrova i Šare, a park je poslednje od četiri zaštićena područja koja su proglašena kao takvo. Osnovan je u julu 2021. (UNEP 2021). Zauzima površinu od 62.700 ha sa oko 17.000 stanovnika u sedam opština (Bogovinje, Gostivar, Jegunovce, Mavrovo-Rostuša, Tearce, Tetovo i Vrapčište). (Bogner et al. 2021).
- **Šara:** Nalazi se severno od svih gore navedenih zaštićenih područja. Park je osnovan 1986, a proširen 2012. i prostire se na površini od 53.469 ha. (KOSID 2020). Park obuhvata pet opština (Kačanik, Štrpce, Suva Reka, Prizren i Dragaš) sa oko 61.000 stanovnika. Park se nalazi u blizini Koraba-Koritnika, Mavrova i Šar-planine (MESP, Priština 2014).

2.2 Klimatske projekcije

U poređenju sa istorijskim prosecima, temperature širom regiona su poslednjih decenija postale toplije. Na primer, u oblasti Mavrova, temperature su u porastu od 1970-ih, posebno tokom letnjeg perioda (Dimishkowska et al. 2017). Očekuje se da će se ovi trendovi nastaviti u narednim godinama. Predviđa se da će Jugoistočna Evropa doživeti pojačano zagrevanje sa vrednostima do udvostručenom globalnom medijanom, a prema nekim procenama u regionu se predviđa zagrevanje za više od 1,5°C do kraja 21. veka (IPCC 2021a).³ Uporedo sa porastom temperatura, u regionu bi moglo doći do porasta aridnosti, vremenskih uslova pogodnih za požare i suša do sredine veka (IPCC 2021b).

Snežni pokrivač opada i nastaviće da opada (IPCC 2021b), sa nekim procenama koje predviđaju 50-dnevno smanjenje dana snežnog pokrivača do 2050. godine (Alfthan et al. 2015). Više temperature će istovremeno pomeriti snežnu liniju nagore, dok će intenzivnije padavine i pojačano otapanje snega tokom zime povećati rizik od poplava reka i tokom zime i tokom proleća (Alfthan et al. 2015).

Štaviše, bogat biodiverzitet koji karakteriše Šar-planinu i oblast masiva Koraba će se verovatno suočiti sa sve većim pritiscima usled klimatskih promena. Konkretno, projekcije toplijih temperatura, sušnijih uslova i veće verovatnoće požara mogu ubrzati gubitak biodiverziteta u regionu (Vasiljević et al. 2018). Na primer, toplije temperature će verovatno smanjiti količinu pogodnih staništa za postojeće kopnene ekosisteme u regionu (IPCC 2022).

Vrlo je verovatno da će sama bezbednost zajednica koje žive u ovoj oblasti biti izložena sve većoj opasnosti od katastrofa povezanih sa klimom, kao što su poplave, oluje i požari. Svakako, poplave i oluje su identifikovane kao neke od najvećih klimatskih pretnji za zajednice u zaštićenim područjima Šar-planine i Šare. (Bogner et al. 2021; MESP, Priština 2014). Ovi događaji ne samo da povećavaju rizik da ljudi budu direktno povređeni ili pretrpe ekonomsku štetu, već bi mogli da utiču i na javno zdravlje – na primer, raseljavanje povezano sa katastrofama može doprineti izbijanju zaraznih bolesti ako raseljeno stanovništvo ne može da primi ili pristupi adekvatnim zdravstvenim, vodovodnim i sanitarnim uslugama (Alfthan et al. 2015).

Sve u svemu, klimatske promene predstavljaju značajne pretnje po prirodne vrednosti i sigurnost sredstava za život u oblasti Šar-planine i masiva Koraba i pogoršavaju izazove sa kojima se ovo područje već suočava.

2.3 Bezbednosni rizici vezani za klimu

Sledeći bezbednosni rizici vezani za klimu u oblasti Šar-planine i masiva Koraba su identifikovani na osnovu konsultacija tokom poseta lokacijama i pregleda literature. Uopšteno, akteri su naglasili upravljanje šumama kao glavni izazov u zaštićenim područjima, sa posebnim naglaskom na neodrživu i nezakonitu seču, kao i na šumske požare (2.3.1). Akteri su takođe istakli izazove koji se tiču poljoprivrede i sredstava za život (2.3.2), praćeni izazovima u vezi sa turizmom (2.3.3) i izazovima vezanim za infrastrukturu (2.3.4).

³ Prema IPCC (2021a), ove projekcije se odnose na ceo region Balkana, kao i na Tursku, Pirinejsko poluostrvo i severnu Afriku.

2.3.1 Upravljanje šumama

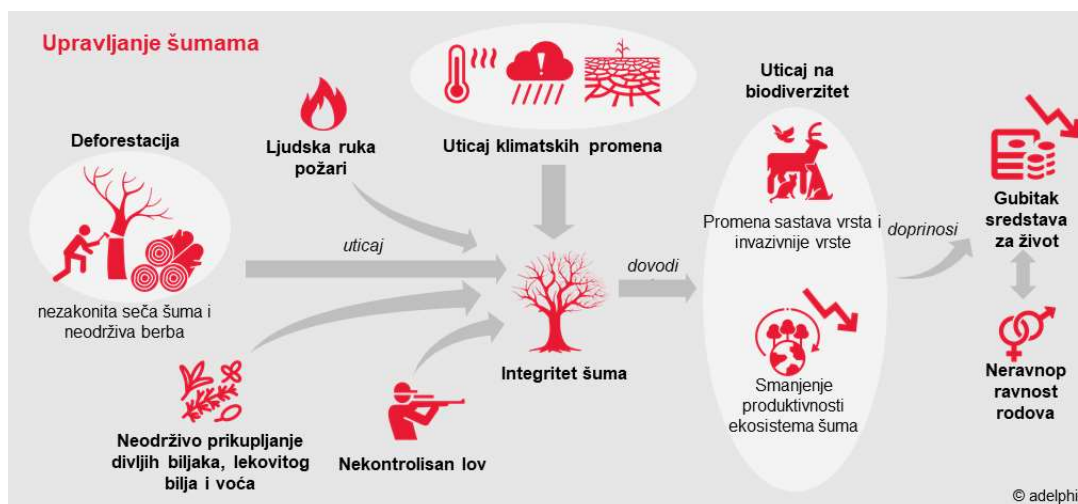
Šume su važan prirodni resurs za zajednice u regionu i njihova sredstva za život, posebno u planinskim i ruralnim područjima. Drvo za ogrev se koristi kao gorivo i za grejanje, dok se drvo koristi za građevinarstvo i trgovinu (Bjegović 2021; EuroNatur 2020; Keçi and Krog 2014). Osim toga, šume su rezervoari biodiverziteta i pružaju važne usluge ekosistema (Alfthan et al. 2015). Međutim, region pati od neodržive prakse seče i, što je još važnije, nelegalne seče, što sve dovodi do značajne deforestacije (Bogner et al. 2021; KOSID 2020). Dva faktora podstiču nelegalnu seču u regionu: (1) organizovane kriminalne grupe i mreže, i (2) teški društveno-ekonomski uslovi koji primoravaju ruralno stanovništvo da pribegne neodrživoj seči radi grejanja ili sticanja prihoda (Bjegović 2021; KOSID 2020; Stefanovski et al. 2021). Takođe je izražena zabrinutost da je seča šuma u zaštićenim područjima vođena ograničenim finansijskim kapacitetima organa upravljanja parkovima da finansiraju sopstvene operacije (videti takođe Poglavlje 3.1).

Pored deforestacije, druge pretnje šumama i ekosistemima u regionu, posebno ako ne budu praćene, uključuju nekontrolisan lov i intenzivno i komercijalno sakupljanje divljih biljaka, lekovitog bilja i voća (Bogner et al. 2021; Keçi and Krog 2014; MESP, Priština 2014). Šumski požari predstavljaju još jednu veliku pretnju – na primer na Šari mnogi od požara su navodno izazvani neselektivnim ljudskim aktivnostima, prouzrokujući veliku štetu borovoj šumi i brzu pojavu određenih vrsta štetočina (KOSID 2020). U nekim slučajevima, „šumske mafije“ su identifikovane kao jedan od najčešćih uzroka za šumske požare jer ostvaruju finansijsku zaradu od takvih požara preprodajom posećenog drveta u pogođenim područjima (Stefanovski et al. 2021). Isto tako, u drugim oblastima, kombinacija šumskih požara i ispaša stoke ugrožava zalihe drveta i osnovne resurse šuma (Bjegović 2021).

Promene temperature i nivoa padavina će verovatno promeniti distribuciju staništa i ugroziti biodiverzitet i bogatstvo vrsta koje su karakteristične za ovo područje. (Bogner et al. 2021). U stvari, klimatske promene su identifikovane kao jedna od glavnih pretnji gubitku ili smanjenoj vitalnosti određenih vrsta u regionu Šar-planine (GIZ 2017). Uopšteno, planinski ekosistemi na velikim nadmorskim visinama su posebno ugroženi zbog projektovanog pada snežnog pokrivača i porasta temperatura (Melovski et al. 2010; MESP, Priština 2014).

Iako je deforestacija u slivnim područjima u prošlosti doprinosila poplavama i prekomernoj eroziji (Milevski and Aleksova 2019), rizici od ovakvih događaja će se povećati sa intenzivnijim padavinama i povećanim topljenjem snega (Alfthan et al. 2015). Slično, iako su šumski požari najvećim delom izazvani namernim ljudskim aktivnostima (KOSID 2020), požari bi mogli postati jači jer klimatski uslovi postaju pogodniji za šumske požare kao rezultat viših temperatura (MESP, Priština 2018).

Slika 3: Upravljanje šumama – bezbednosni rizici vezani za klimu.

Takođe treba napomenuti da brzina kojom se klimatske promene dešavaju sama po sebi može biti ubrzana nekontrolisanim i neodrživim aktivnostima deforestacije i požara. Konkretno, gubitak šuma kao rezultat takvih aktivnosti može otežati njihove ključne funkcije pročišćivača ugljenika dok istovremeno oslobađaju velike količine CO₂ u atmosferu time utičući na ciklus ugljenika i pogoršavajući globalno zagrevanje (UNEP 2022).

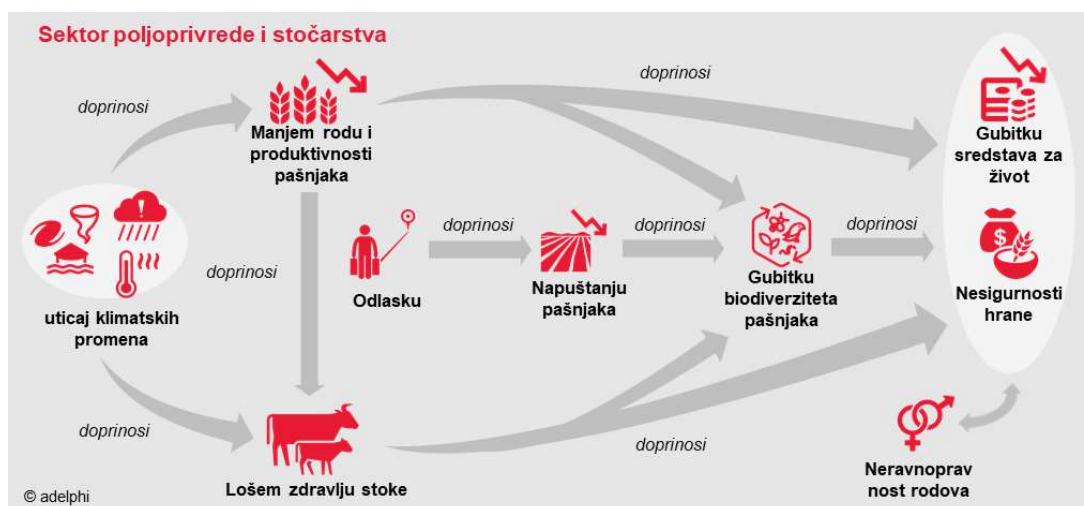
2.3.2 Sektori poljoprivrede i stočarstva

Stanovništvo koje živi na području Šar-planine i masiva Koraba je pretežno ruralno i u velikoj meri zavisi od ekstenzivne poljoprivrede i stočarstva, koje je veoma malo ili nimalo nije angažovano u industrijskim aktivnostima (UNEP 2010). U zaštićenom području Šar-planine, tradicionalna poljoprivreda je stvorila „raznovrsne i bogate strukturisane predele oko sela“, sa mozaicima njiva i livada, kao i pašnjacima za ispašu i uzgoj stoke. (Bogner et al. 2021). Kao takva, ekstenzivna ispaša je neophodna za očuvanje biodiverziteta otvorenih predela koji karakterišu region (EuroNatur 2020).

Međutim, nekoliko ruralnih zajednica se suočava sa značajnom migracijom ka urbanim centrima (Bogner et al. 2021; Keçi and Krog 2014). U zaštićenom području Šar-planine, pad i napuštanje tradicionalnih praksi korišćenja zemljišta je dovelo do zarastanja pašnjaka, naknadne konverzije staništa i smanjenja biološke raznovrsnosti. (Bogner et al. 2021). U isto vreme, u delovima zaštićenog područja Korab-Koritnik, prekomerna ispaša je identifikovana kao pretnja od strane aktera, pošto je stoka navodno pasla mlade šumske površine, a kapaciteti površina za ispašu nisu ispoštovani.

Poljoprivredni sektor će verovatno biti pod dodatnim pritiskom zbog uticaja klimatskih promena. Na primer, toplije temperature, smanjenje padavina i nedostatak stočne hrane utiču na zdravlje preživara (Lacetera 2019), što bi kasnije moglo uticati na sredstva život i sigurnost hrane u ovoj oblasti. Žene će se verovatno više suočiti sa ovim uticajima s obzirom na to da se često suočavaju sa nesrazmernom i nedovoljnom ekonomskom i socijalnom zastupljenošću u regionu (na primer, veliki broj nezaposlene omladine u regionu čine žene) (Rüttinger et al. 2021).

Slika 4: Sektori poljoprivrede i stočarstva –bezbednosni rizici vezani za klimu.

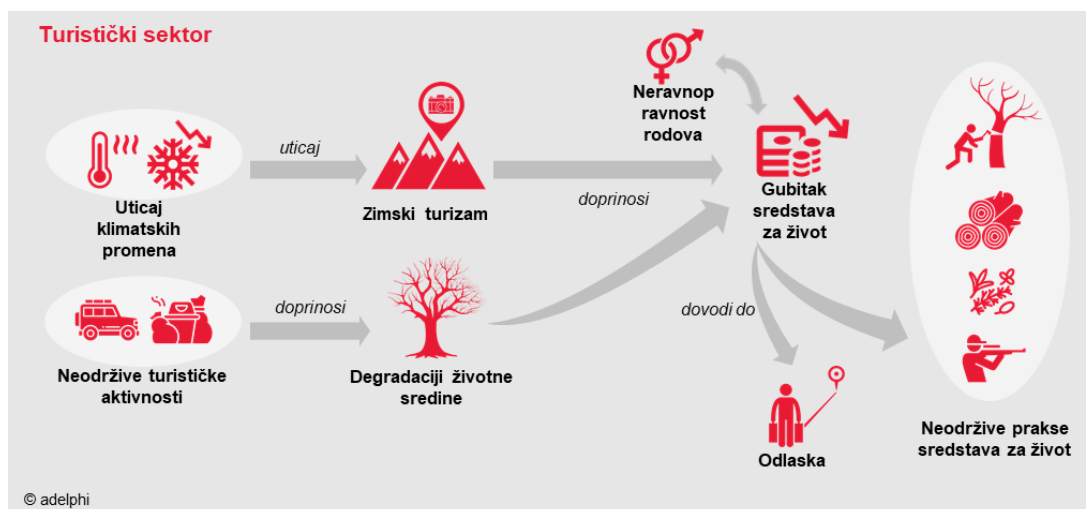
2.3.3 Turistički sektor

Zbog svojih bogatih geoloških i prirodnih vrednosti, turizam postaje sve važniji sektor za privredni razvoj regiona. (EuroNatur 2020; GIZ 2017). Rekreativne aktivnosti obuhvataju skijanje, planinarenje, jahanje i terenski biciklizam – međutim, neuređena upotreba terenskih motorizovanih vozila se pojavljuje kao rastuća pretnja po životnu sredinu u regionu, zajedno sa odlaganjem neobrađenog čvrstog otpada i kanalizacije povezane sa skijalištima i rekreativnim površinama.

Klimatske promene utiču na turizam. Turistički sektori, posebno oni koji su povezani sa zimskim aktivnostima kao što je skijanje, će se suočiti sa najvećim poteškoćama smanjenjem dana i količina snežnog pokrivača. Ovo bi moglo da smanji obim ekonomskih mogućnosti dostupnih lokalnim planinskim zajednicama, posebno ženama koje se već nesrazmerno suočavaju sa visokom stopom nezaposlenosti (Alfthan et al. 2015). Ovo doprinosi brojnim izazovima koji su već prisutni, kao što su migracija iz ruralnih sredina u gradove i napuštanje pašnjaka. To takođe može podstaći lokalne zajednice da pribegnu neodrživim praksama sredstava za život kako bi sastavili kraj s krajem, uključujući prekomernu (i nezakonitu) seču šuma (za domaću ili komercijalnu upotrebu), nekontrolisan lov i aktivnosti berbe divljih biljaka.

Dok turistički organi mogu razmotriti korišćenje veštačkog snega da bi nadomestili smanjeni snežni pokrivač, posebno što se tiče zimskog turizma, – mera prilagođavanja koja je razmatrana u drugim delovima Jugoistočne Evrope – iako bi takva intervencija mogla dovesti do veće potrošnje električne energije i vode i samim tim se smatra neodrživom (Alfthan et al. 2015). Pored toga, potencijalni gubitak prihoda od turizma mogao bi smanjiti kapacitete lokalnih opština da obezbede adekvatnu infrastrukturu za rešavanje dugotrajnih pitanja kao što su održavanje puteva i kanalizacije i upravljanje čvrstim otpadom.

Slika 5: Turistički sektor –bezbednosni rizici vezani za klimu.

2.3.4 Infrastruktura: voda, otpad i građevina

Pored niza malih hidroelektrana, infrastrukturni razvoj je relativno ograničen u regionu. Dok je većina naselja povezana mrežom asfaltiranih puteva, putevi u udaljenijim područjima su uglavnom neasfaltirani ili su u lošem stanju (Bogner et al. 2021; GIZ 2017; Keçi and Krog 2014). Ovo utiče na povezanost između različitih aktera u ovoj oblasti, posebno na učestalost direktnih ličnih kontakata između vlasti u više jurisdikcija, što predstavlja izazov za saradnju u regionu (GIZ 2017; UNEP 2010).

3 Analiza konteksta

Ovo poglavlje prikazuje prepreke sa kojima se suočavaju akteri na nivou upravljanja parkovima i opštinama kada se bave izazovima opisanim u Poglavlju 2.3. Poglavlje zatim nastavlja sa mapiranjem projekata u saradnji sa međunarodnim partnerima koji pokušavaju da reše ova pitanja, a iz kojih bi novi projekat ili zajednička aktivnost mogli da popune praznine i uspostave sinergiju.

3.1 Mapiranje prepreka

Organi za upravljanje parkovima i opštine se suočavaju sa nekoliko prepreka koje s jedne strane otežavaju rešavanje gore navedenih pitanja, a sa druge saradnju sa drugim zaštićenim područjima. Neka od pitanja koja su pokrenuta širom zaštićenih područja su:

- **Ograničena saradnja između zaštićenih područja:** Postoji ograničena komunikacija između uprava zaštićenih područja, ali ne postoji opipljiva saradnja, npr. ne postoje uspostavljeni mehanizmi za saradnju ili zajednički projekti koje su pokrenula ili sprovede zaštićena područja. Opštine imaju još manje razmena sa drugim opštinama, ne samo preko zaštićenih područja, već čak i unutar istog zaštićenog područja. Nasuprot tome, OCD-i učestvuju u redovnim razmenama⁴ u četiri zaštićena područja i delimično su organizovani u mrežu lokalnih akcionih grupa (LAG; videti odeljak 4.1.3).
- **Nedostatak finansijskih i ljudskih resursa:** I uprave parkova i opštine se suočavaju sa nedostatkom finansijskih i ljudskih resursa i kapaciteta, npr. u Šari nema dovoljno čuvara parka koji bi vodili računa o zaštićenom području, uslovi rada su skromni, a pravna ekspertiza ograničena. U Korab-Koritniku nedostaju sredstva za poboljšanje upravljanje šumama i vodama.
- **Ograničena implementacija planova upravljanja parkovima:** Planovi upravljanja parkovima (još) nisu dostupni ili nisu operativni u sva četiri zaštićena područja. Zbog toga, u vreme izrade studije obima su nedostajali okvirni dokumenti za održivo upravljanje parkovima u zaštićenim područjima. Međutim, planovi upravljanja parkovima su ključna referentna tačka za aktivnosti koje direktno uključuju organe upravljanja parkom.
 - Mavrovo: Iako postoji nacrt plana upravljanja za Mavrovo, finansijska sredstva za finalizaciju plana se tek trebaju pokrenuti.
 - Šar-planina: Plan upravljanja parkom za novo zaštićeno područje Šar-planine je u fazi finalizacije i biće usvojen 2022.
 - Korab-Koritnik: Plan upravljanja parkom postoji, ali je isti istekao ili nije u upotrebi. Akteri su izneli različite informacije o statusu plana upravljanja.
 - Šara: Postoji nacrt operativnog plana za zaštićeno područje, za koji je predviđeno da bude usvojen 2022. Pored toga, akteri su spomenuli nedovoljno zoniranje područja parka i različitih klasifikacija istog.
- **Neuravnotežena zastupljenost žena i mladih:** Trenutno, u pogledu upravljanja četiri zaštićena područja, posebno u pogledu organa upravljanja parkovima i opštinskih predstavnika, učešće žena i mladih je ograničeno. Ovo je bilo očigledno tokom konsultacija sa akterima na lokalnom nivou, gde je stepen učešća žena i mladih bio nizak uprkos naporima da se i oni angažuju. Da bi se uspostavile inkluzivne zajedničke aktivnosti na nivou zaštićenog područja, potrebna je uravnoteženija zastupljenost.

⁴ Na redovnost razmene su uticala ograničenja kontakta u kontekstu pandemije COVID-19.

- **Konkurentno zakonodavstvo:** Konsultacije su otkrile da nadležnosti i odgovornosti nisu uvek jasno utvrđene i da postoje preklapanja između različitih delova zakona. Na primer, postoji nedostatak pravilne primene mehanizama procene uticaja na životnu sredinu (PUŽS), posebno u pogledu infrastrukturnih razvojnih projekata kao što su hidroelektrane. Usklađenost područja sa multilateralnim sporazumima o životnoj sredini (MSŽS) je takođe ograničena, kao što su Arhuska konvencija⁵ i Konvencija iz Espoa⁶. Stoga su akteri izrazili želju za usklađivanjem zakona u svim jurisdikcijama.

3.2 Mapiranje projekata

Slika 7 pokazuje najrelevantnije projekte koji su finansirani od strane međunarodnih i regionalnih organizacija, a koji nastoje da se pozabave gore navedenim pitanjima i preprekama i imaju za cilj jačanje klimatske otpornosti i prilagođavanje u zaštićenim područjima ugroženih područja i šire. Ovo su projekti koji su u vreme pisanja ovog teksta još uvek u toku ili su tek završeni u protekloj godini.

Slika 7: Mapiranje ključnih projekata.

Projekat	Donator	Tema	Mavrovo	Šar-planina	Korab-Koritnik	Šara
Podrška ekonomskoj diversifikaciji ruralnih područja u Jugoistočnoj Evropi (SEDRA II) 2021-2024	BMZ		✗	✗	✗	✗
Održiva budućnost za Šaru-Korab-Koritnik 2021-2023	DBU		✗	✗	✗	✗
Pristupni partnerski program za životnu sredinu (EPPA) na Zapadnom Balkanu i Turskoj 2019-2022	EU		✗	✗	✗	✗
Upravljanje požarima u predelima na Zapadnom Balkanu 2019-2025	SDC		✗	✗	✗	✗
Program za aktere u životnoj sredini Od 2017	PONT		✗	✗	✗	
Program zaštićenih područja Od 2017	PONT		✗	✗	✗	
Očuvanje biodiverziteta, upravljanje zemljištem i održivi razvoj turizma u Severnoj Makedoniji 2022-2025	GEF/ UNEP		✗	✗		
Podizanje kapaciteta za smanjenje rizika od katastrofa zasnovanih na ekosistemu kroz održivo Upravljanje šumama u Severnoj Makedoniji 2017-2022	JICA		✗	✗		
Pošumljavanje, obuka i obrazovanje za održivo upravljanje šumama zasnovano na zajednici u Albaniji 2019-2022	ADA				✗	
Zaštićena područja za prirodu i ljude (PA4NP) 2020-2022	SIDA				✗	
Izgradnja kapaciteta za smanjenje pretnji od katastrofa primenom Nacionalnog informativnog sistema o šumskim požarima (NFFIS) i Eco-DRR 2021-2026	JICA					✗
Održivi prirodni resursi za životnu sredinu i ekonomski razvoj (SUNREED) 2022-2026	SIDA					✗

Легенда													
	Smanjenje pretnji od katastrofa		Požari		Šume		Očuvanje prirode		Zakonodavstvo		Seča		Seoska sredstva za život

Napomena: ADA: Austrian Development Cooperation; BMZ: Savezno ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj (Nemačka); DBU: Nemačka savezna fondacija za životnu sredinu; EU: Evropske unija, GEF: Global Environment Facility; JICA: Japanska agencija za međunarodnu saradnju; PONT: Prespansko-Ohridski fond za prirodu; SDC: Švajcarska agencija za razvoj i saradnju; SIDA: Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju; UNEP: Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu.

⁵ Konvencija Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE) o pristupu informacijama, učešću javnosti u donošenju odluka i pristupu pravdi u pitanjima životne sredine.

⁶ Konvencija Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE) o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu.

Četiri projekta pokrivaju sva četiri zaštićena područja. Jedan od njih, projekat „Održiva budućnost Šare-Koraba-Koritnika“ finansiran od strane Nemačke savezne fondacije za životnu sredinu (DBU), koji sprovode EuroNatur, Makedonsko ekološko društvo (MES), Zaštita i očuvanje prirodne sredine u Albaniji (PPNEA) i Povezivanje prirodnih vrednosti i ljudi (CNVP), je posebno i isključivo aktivan u sva četiri zaštićena područja i podržava OCD i mala preduzeća u implementaciji modela projekata za održivi razvoj koji se odnose na poljoprivredu i turizam. Ostala tri projekta su većinom regionalnog karaktera, pokrivajući i područja izvan Šar-planine i masiva Koraba i bave se raznim pitanjima. Dok projekat nemačkog saveznog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ) SEDRA II, koji sprovode Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj u Jugoistočnoj Evropi (SVG RRD) i Nemačko društvo za međunarodnu saradnju (GIZ), nastoji da osnaži potencijale za povećanje zaposlenosti i prihoda u ruralnim područjima u Jugoistočnoj Evropi, projekat Pristupnog partnerstva Evropske unije za životnu sredinu (EU EPPA), koji sprovode odgovarajući organi za životnu sredinu u regionu, ima opšti cilj jačanja implementacije pravnih tekovina EU u oblasti životne sredine na Zapadnom Balkanu i Turskoj i bavi se zajedničkim pitanjima životne sredine, uključujući borbu protiv nelegalne seče. U međuvremenu, regionalni projekat Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) se usredsređuje na upravljanje požarima u predelima u regionu i uključuje različite partnere, uključujući Globalni centar za praćenje požara (GFMC) i regionalni ogranak, Regionalni centar za praćenje požara (RFMC).

Programski grantovi Prespansko-Ohridskog fonda za prirodu (PONT) ne pokrivaju celu Šar-planinu i oblast masiva Koraba, već se trenutno usredsređuju na Mavrovo, Šar-planinu i Korab-Koritnik, podržavajući izradu planova upravljanja zaštićenim područjima i aktivnosti ekoloških aktera na očuvanju i uključivanju zajednice. Preostali projekti se odnose na pojedinačna zaštićena područja (tj. Mavrovo i Šar-planina, Korab-Koritnik ili Šara), a svi imaju fokus na šume, sa elementima ruralnog razvoja, smanjenja rizika od katastrofa i požara.

3.3 Sinteza

U području Šar-planine i masiva Koraba, glavni bezbednosni rizici vezani za klimu su povezani sa upravljanjem šumama, posebno nezakonitom sečom i drugim nezakonitim aktivnostima, poljoprivrednim i stočarskim sektorom, turističkim sektorom i infrastrukturom. Organi za upravljanje parkovima i opštine se u ovom području suočavaju sa nekoliko prepreka koje sa jedne strane otežavaju rešavanje ovih bezbednosnih rizika vezanih za klimu, a sa druge saradnju sa drugim zaštićenim područjima. Neke od uobičajenih prepreka uključuju nedostatak finansijskih i ljudskih resursa, ograničenu implementaciju planova upravljanja parkovima, nedostatak usklađenosti između konkurentskih zakona i neuravnoteženu zastupljenost žena i mladih. Analiza konteksta je takođe pokazala da je nivo saradnje između zaštićenih područja trenutno ograničen.

Postoji nekoliko tekućih i nedavno završenih projekata koji se, između ostalih tema usredsređuju na unapređenje upravljanja šumama, lokalnih sredstava za život, upravljanje požarima u prirodi i napore za konzervaciju u regionu. Ovi projekti se delimično bave identifikovanim bezbednosnim rizicima u vezi sa klimom, kao i preprekama sa kojima se suočavaju ova četiri zaštićena područja. Međutim, vrlo mali broj projekata učestvuje u zajedničkim aktivnostima i nastoji da se pozabavi zajedničkim izazovima i ojača otpornost na klimu širom zaštićenih područja. Poglavlje 4 predstavlja skup ideja za aktivnosti saradnje koje nastoje da popune ove praznine.

4 Ideje za aktivnosti saradnje

Ovo poglavlje predstavlja ideje za aktivnosti saradnje u četiri zaštićena područja koje su akteri izneli tokom konsultacija i poseta lokacijama u martu i aprilu 2022, dopunjene desk-istraživanjem.

4.1 Jačanje saradnje i svesti

Prvi set aktivnosti koje su identifikovane su bile poprečne aktivnosti koje pomažu u rešavanju različitih pitanja jačanjem saradnje i svesti. Ove aktivnosti bi mogle da uspostave okvir za aktivnosti specifične za pitanja, podržavajući i unapređujući ista.

4.1.1 Uspostavljanje struktura saradnje

Postojale su povremene razmene između četiri zaštićena područja, ali ih institucionalne strukture ne omogućavaju niti se one sprovode u redovnom formatu. Nadovezujući se na ova ranija iskustva, uspostavljanje struktura saradnje između četiri zaštićena područja, posebno organa upravljanja zaštićenim područjima (osnovna grupa) i opština zaštićenih područja i lokalnih OCD-a (šira grupa), je identifikovano kao mogućnost za saradnju koja bi doprinela izgradnji poverenja i jačanju dobrosusedskih odnosa u oblasti Šar-planine i masiva Koraba i moglo bi poslužiti kao platforma za unapređenje aktivnosti koje imaju za cilj da poboljšaju život, sigurnost i otpornost zajednica u zaštićenim područjima u kontekstu promenljive klime.

Format saradnje mogao bi da varira od labavije mreže do formalizovanih struktura. Ciljevi uspostavljanja struktura saradnje su umrežavanje, razmena znanja, iskustava i najboljih praksi i omogućavanje zajedničkih aktivnosti. Akteri su predložili sledeće formate i aktivnosti:

- Uspostavljanje redovnih i čestih sastanaka između aktera iz četiri zaštićena područja radi razmene iskustava i angažovanja u zajedničkim projektima
- Sprovođenje studijskih poseta u četiri zaštićena područja i drugim parkovima ili regionima kako bi se akterima omogućilo da iskuse primere najbolje prakse, npr. o realizaciji planova upravljanja parkovima
- Zajedničko angažovanje u programu prekogranične saradnje (CBC) Evropske unije
- Sklapanje Sporazuma o razumevanju ili drugih opštih sporazuma ili sporazuma o saradnji u određenim pitanjima između četiri zaštićena područja

Pored unapređenja saradnje između aktera u četiri zaštićena područja, akteri su naglasili potrebu za uspostavljanjem foruma za razmenu između različitih institucija na različitim nivoima, kako horizontalno tako i vertikalno.

4.1.2 Podizanje svesti

Utvrđeno je da su aktivnosti podizanja svesti ključne za informisanje i senzibilizaciju šireg kruga stanovnika i predstavnika opština zaštićenih područja o značaju i vrednosti prirode na području Šar-planine i masiva Koraba, kao i pretnji koje su povezane sa klimatskim promenama i sigurnošću. Usredsređivanje na žene i omladinu je predstavljeno kao poseban prioritet, pri čemu su akteri ukazali na nedostatak mladih ljudi u zajednicama i selima kako bi se nastavilo sa tradicionalnim sredstvima za život i praksom upravljanja zemljištem jer oni prvenstveno odlaze iz ekonomskih razloga. Prema tome, podizanje svesti bi takođe značilo ohrabrivanje mladih da ostanu u svojim zajednicama kako bi se osiguralo održavanje i nastavljanje tradicionalne prakse. Za podizanje svesti, akteri su predložili sledeće aktivnosti:

- Uspostavljanje zajedničke veb stranice za sva četiri zaštićena područja
- Koordinacija zajedničke komunikacije preko platformi na društvenim medijima
- Izrada zajedničkih kurikuluma za škole o vrednostima zaštićenih područja i prednostima očuvanja i zaštite
- Osnivanje prirodjačkog muzeja koji bi pokrивao sva četiri zaštićena područja
- Organizovanje zajedničkih letnjih kampova za mlade sa fokusom na zaštitu prirode i pružanje mogućnosti volontera u parku

4.1.3 Jačanje kapaciteta OCD

Jačanje kapaciteta OCD koji su angažovani širom zaštićenih područja je istaknuto kao ključno za unapređenje saradnje u oblasti očuvanja prirode i prilagođavanja klimatskim promenama.

Postoji nekoliko OCD, neki od njih su organizovani u Lokalne akcione grupe (LAG)⁷, koje predstavljaju dobru polaznu tačku za aktivnosti saradnje, što bi takođe doprinelo izgradnji poverenja i jačanju dobrosusedskih odnosa u četiri zaštićena područja. U oblasti Šar planine i masiva Korab, LAG su uspostavljeni u svim zaštićenim područjima i u procesu su formalizacije i izrade Lokalnih akcionih planova. Oni su, zajedno sa drugim akterima, odigrali važnu ulogu u podršci procesu proglašenja Zaštićenog područja Šar-planine, kao i podizanju svesti među ženama i omladinom uopšteno. Dakle, OCD i LAG mogu biti podržani kroz sledeće aktivnosti:

- Organizovanje obuke o temama u kojima OCD i LAG vide potrebu za daljom kvalifikacijom
- Podrška aktivnostima za podizanje svesti OCD i LAG
- Omogućavanje redovnih sastanaka između OCD i LAG i unapređenje umrežavanja i razmene

⁷ LAG su pravni oblici partnerstva koja se sastoje od javnih i privatnih organizacija na lokalnom nivou koje funkcionišu na osnovu Lokalnih akcionih planova, a koji su skup radnji i ciljeva koji imaju za cilj da valorizuju i razvijaju specifična ruralna područja European Association of Public-Private Partnership (EAPPP) n.d.

4.2 Aktivnosti u vezi specifičnih pitanja

Aktivnosti u vezi specifičnih pitanja grupisane su u šest tematskih oblasti koje su proizašle iz konsultacija sa akterima. Ove aktivnosti bi se bavile specifičnim rizicima u četiri zaštićena područja koja su povezana sa upravljanjem šumama, lokalnim sredstvima za život i kulturnom baštinom, održivim turizmom, očuvanjem prirode i upravljanjem pašnjacima, upravljanjem vodama i upravljanjem otpadom. Sve aktivnosti bi se realizovale zajednički, uz učešće aktera iz sva četiri zaštićena područja. Aktivnosti u vezi specifičnih pitanja bi poslužile za poboljšanje sredstava za život, sigurnost i otpornost zajednica u kontekstu promenljive klime, a takođe bi obuhvatale elemente izgradnje poverenja i odnosa u sva četiri zaštićena područja.

4.2.1 Upravljanje šumama

Upravljanje šumama je glavni tematski klaster za zajedničku saradnju koji su akteri identifikovali, zajedno sa činjenicom da se ovo doživljava kao najvažniji klimatski bezbednosni izazov u ovoj oblasti. Predloženo je nekoliko specifičnih aktivnosti:

- Aktivnosti koje se odnose **na pravni okvir i sprovođenje zakona za borbu protiv nezakonitih radnji, uz poseban fokus na nezakonitu seču šume**:
 - Zajednička identifikacija postojećih rupa u zakonu, kako se može poboljšati zakonodavstvo, kako bi se moglo unaprediti sprovođenje zakona i kako bi se mogli uskladiti konkurentni zakoni
 - Angažovanje u zajedničkom praćenju i kontroli nezakonite seče šume
 - Ponuda podizanja kapaciteta za čuvare i druge lokalne aktere i poboljšanje relevantne tehničke opreme i sredstava za praćenje
 - Razmena praksi o borbi protiv korupcije u zaštićenim područjima, uključujući i korišćenje zemljišta, izgradnju, korišćenje prirodnih resursa i lance snabdevanja šumskim proizvodima
 - Podsticanje bolje saradnje između različitih institucija i aktera i širom zaštićenih područja
 - Uvođenje moratorijuma ili zabrane ribolova i lova u zaštićenim područjima
 - Pružanje podrške za usklađeno i standardizovano prikupljanje podataka o nezakonitim aktivnostima u zaštićenim područjima, istovremeno olakšavajući razmenu podataka i informacija
 - Obuka lokalnih policajaca i drugih službenika za sprovođenje zakona, kao i sudija, tužilaca i istražitelja
- Aktivnosti koje stvaraju podsticaje za **smanjenje neodržive i nezakonite seče šuma od strane privatnih domaćinstava**, posebno u ruralnim zajednicama i planinskim selima:
 - Promovisanje alternativnih izvora energije, poput foto-voltaičkih
 - Diverzifikacija izvora grejanja, kao što je zamena sagorevanje drva za grejanje
 - Podizanje svesti za podsticanje održivije upotrebe resursa
- Aktivnosti za **zaštitu i obnovu šuma**:
 - Poboljšanje uslova u šumama i pašnjacima kroz prirodnu regeneraciju, akcije čišćenja i izgradnju vodonosnog sloja za stoku i mehanizama/kontrakcije protiv erozije

- Uspostavljanje linija komunikacije između zaštićenih područja preko besplatnih kanala komunikacije za praćenje i postupanje po pitanju nezakonitog ribolova, lova i seče šume
- **Aktivnosti koje se odnose za upravljanje požarima:**
 - Podrška za obuku u upravljanju požarima i vatrogasnu obuku i sertifikaciju lokalnih volontera, usredsređujući se na zaštićena područja
 - Obuka mesnih zajednica o upravljanju požarima
 - Nastavak i proširenje rada na Sistemu ranog upozoravanja na požare u Centru za upravljanje krizama u Skoplju, koji je uspostavljen u saradnji sa Japanskom agencijom za međunarodnu saradnju (JICA), kako bi se mogao implementirati i koristiti u sva četiri zaštićena područja, npr. kroz obuke
 - Unapređenje koordinacije i komunikacije između različitih opština unutar i širom zaštićenih područja, kako bi im se omogućilo da otkriju požare u ranoj fazi, pomognu u gašenju požara, kao i da podrže praćenje šumskih požara
 - Ocenjivanje potrebne opreme i uređaja (npr. vatrogasna vozila, alarmni uređaji i besplatna telefonska linija za prijavljivanje požara) i kako se mogu zajednički koristiti u četiri zaštićena područja

4.2.2 Lokalna sredstva za život i kulturno nasleđe

Akteri su takođe istakli aktivnosti koje podstiču lokalna sredstva za život i očuvanje kulturne baštine kako bi se pružile mogućnosti lokalnim stanovnicima, posebno mladima i ženama, da prepoznaju istorijsko-kulturne vrednosti. Ideje za zajedničke aktivnosti uključuju:

- Stvaranje zaštitnog znaka za lokalna dobra iz četiri zaštićena područja
- Pružanje podrške uzgajivačima stoke za tov i stočarima; očuvanje tradicionalnih rasa ovaca
- Promovisanje tradicionalnih praksi i sredstava za život kroz podršku lokalnim preduzetnicima, npr. u preradi vune i proizvodnji tkanina, u proizvodnji pletenih korpi, proizvodnji sira i proizvodnji mesa
- Unapređenje korišćenja sekundarnih šumskih proizvoda, npr. (lekovito) bilje, voće i biljni proizvodi
- Jačanje uloge žena u ruralnom i lokalnom razvoju, npr. uključivanjem u konsultacije i odbore za donošenje odluka u vezi sa upravljanjem šumskim resursima, kao i pružanjem podrške preduzećima kojima rukovode žene

4.2.3 Održivi turizam

Održivi turizam se je pojavio kao još jedan tematski klaster, uz predložene aktivnosti:

- Uspostavljanje zajedničkih informacionih centara u celom području u sva četiri zaštićena područja
- Zajednički razvoj turističke infrastrukture (putevi, staze, pansioni, objekti itd.) koja je dostupna tokom cele godine; ovu infrastrukturu bi mogli da koriste i organi upravljanja parkovima i opštinski predstavnici tokom rada u zaštićenim područjima
- Uspostavljanje sporazuma koji bi omogućili turistima i planinarima da se slobodno kreću između četiri zaštićena područja, npr. izdavanje zajedničke dozvole

4.2.4 Zaštita prirode i upravljanje pašnjacima

Akteri su se osvrnuli i na značaj očuvanja prirode i upravljanja pašnjacima i predložili sledeće aktivnosti:

- Unapređenje zajedničkih istraživanja i praćenja flore i faune sa fokusom na endemske vrste i lekovito bilje, npr. uspostavljanje zajedničkog spiska flore i faune
- Unapređenje zajedničkog upravljanja pašnjacima i čišćenje od bujanja i radi poboljšanja uslova na pašnjacima

4.2.5 Upravljanje otpadom

S obzirom na ozbiljnost štete koju neprerađeni čvrsti otpad i kanalizacija prouzrokuju u ovoj oblasti, akteri su kao drugo prioritarno pitanje istakli upravljanje otpadom. Prema tome, akteri su predložili sledeće aktivnosti:

- Izradu zajedničkog projekta za čišćenje otpada u zaštićenim područjima
- Poboljšanje opšteg upravljanja otpadom, istovremeno se usredsređujući na principe „smanjiti, ponovo upotrebiti i reciklirati“

4.2.6 Upravljanje vodama

Voda je povezana sa različitim pitanjima u području Šar-planine i masiva Koraba i njihovih zaštićenih područja. Akteri su predložili niz aktivnosti kojima se nastoji rešavanje različitih pitanja vezanih za vodu:

- Unapređenje opšteg upravljanja vodama i upravljanja rizikom od poplava, npr. deljenjem iskustava i najboljih praksi
- Poboljšanje izvora vode za domaćinstva
- Poboljšanje pristupa vodi za stočarstvo u planinama
- Ponovno procenjivanje ekoloških i društvenih uticaja malih hidroelektrana

5 Mapiranje aktera

Kako bi se aktivnosti izradile i sprovele uspešno i inkluzivno, potrebno je uključiti aktere na različitim nivoima upravljanja. Slika 8 pruža pregled ključnih aktera.

Slika 8: Mapiranje ključnih aktera.

Nivo	Mavrovo	Šar-planina	Korab-Koritnik	Šara
Međunarodni	Donatorska zajednica, npr. ADA, BMZ, DBU, EU, EuroNatur, GIZ, GEF, JICA, OSCE, PONT, SDC, SIDA, UNDP, UNEP			
Regionalni	CNVP	RCC	RECs	REI
Vladin	Ministarstvo životne sredine i fizičkog planiranja <ul style="list-style-type: none"> Odeljenje za prirodu Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede <ul style="list-style-type: none"> Šumska policija Državna inspekcija za šumarstvo i lov Javno preduzeće „Nacionalne šume“ 		Ministarstvo turizma i životne sredine <ul style="list-style-type: none"> Agencija za zaštićena područja Agencija za životnu sredinu Operativna grupa Zeleni čuvari Ministarstvo unutrašnjih poslova <ul style="list-style-type: none"> Inspekcija za upravljanje teritorijom 	Ministarstvo životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture <ul style="list-style-type: none"> Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja <ul style="list-style-type: none"> Agencija za šume Šumari
Upravljanje zaštićenim područjima	Uprava parka Mavrovo	Uprava parka Šar-planina	<ul style="list-style-type: none"> RAPA Dibra RAPA Kukeš 	Uprava parka Šara
Opštine:	<ul style="list-style-type: none"> Mavrorovo-Rostuša Tearce Vrapčište 	<ul style="list-style-type: none"> Bogovinje Gostivar Jegunovce Tetovo 	<ul style="list-style-type: none"> Dibra Kukeš 	<ul style="list-style-type: none"> Dragaš Kačanik Prizren Štrpce Suva Reka
Organizacije civilnog društva	Lokalne akcione grupe (LAG)			
	<ul style="list-style-type: none"> Eko-švest MES 	<ul style="list-style-type: none"> CED Prijatelji Šare 	<ul style="list-style-type: none"> Agritra-Vizion Agro-Eko Dibra Ambienti SHEA Dragaš Udruženje ekologa regiona Kukeš Cidhna e Kastrioteve Integracija LAG Nisma Dibrane PPNEA 	<ul style="list-style-type: none"> EcoKos Women Ecopana Finch Gaia GLPS

Napomena: ADA: Austrian Development Cooperation; BMZ: Savezno ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj (Nemačka); CED: Centar za obrazovanje i razvoj; CNVP: Povezivanje prirodnih vrednosti i ljudi; DBU: Nemačka savezna fondacija za životnu sredinu; EU: Evropske unija; GEF: Global Environment Facility; GLPS: Grupa za pravne i političke studije; JICA: Japanska agencija za međunarodnu saradnju; MES: Makedonsko ekološko društvo; PONT: Prespansko-Ohridski fond za prirodu; PPNEA: Zaštita i očuvanje prirodne sredine u Albaniji; RAPA: Regionalne agencije za zaštićena područja; RCC: Savet za regionalnu saradnju; REC: Resursni centar za životnu sredinu; REI: Regionalni institut za životnu sredinu; RFMC: Regionalni centar za praćenje požara; SDC: Švajcarska agencija za razvoj i saradnju; SIDA: Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju; UNDP: Razvojni program Ujedinjenih nacija; UNEP: Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu.

Ključni akteri su organi upravljanja u svakom zaštićenom području. Treba napomenuti da se njihove organizacione strukture razlikuju jedna od druge: Mavrovo i Šar-planina su organizovane kao (delimično) samofinansirajuće javne ustanove; Šarom upravlja direkcija; a Korab-Koritnik je pod regionalnom agencijom za zaštićena područja (RAPA) Dibre i Kukeša, koji je istovremeno nadležna za nekoliko drugih zaštićenih područja.

Na lokalnom nivou, predstavnici relevantnih odeljenja (npr. šumarstvo, konzervacija, poljoprivreda, urbanizam i turizam) u opštinama koje su deo zaštićenih područja su takođe važni akteri. Za zajedničke aktivnosti, OCD su posebno relevantni jer je većina njih već organizovana u mrežu LAG. Takođe, od ključnog značaja je obezbediti uključivanje predstavnika mladih, kao i uspostavljanje uravnotežene rodna zastupljenosti.

Pored aktera na lokalnom nivou, organi koji su uopšteno odgovorni za zaštićena područja i zaštitu životne sredine i upravljanje moraju biti uključeni u razvoj ili sprovođenje zajedničkih aktivnosti. U zavisnosti od prirode aktivnosti, trebale bi biti uključene i organi za šume i/ili pašnjake i policija.

Na regionalnom nivou, ključni akteri uključuju Savet za regionalnu saradnju (RCC), RFMC, CNVP i odgovarajuće centre za zaštitu životne sredine (REC). Postoji i šira zajednica međunarodnih donatora i implementacionih agencija koje finansiraju i/ili sprovode različite projekte u regionu; i njih takođe treba angažovati u izradi i sprovođenju aktivnosti, kako bi se obezbedio dobar nivo koordinacije svih aktivnosti u regionu i kako bi se postigla sinergija gde je to moguće (vidi Poglavlje 3.2).

6 Zaključci

Područje Šar-planine i masiva Koraba koje se sastoji od četiri zaštićena područja, predstavlja ugroženo područje biodiverziteta bogato prirodnim resursima koji su važni za sigurnost sredstava za život i dobrobit lokalnih zajednica. Uticaji klimatskih promena, zajedno sa neodrživim i nezakonitim ljudskim aktivnostima ugrožavaju biodiverzitet ovog područja i ključne ekonomske sektore, a sve to može uticati na sredstva za život i povećati zajedničke bezbednosne rizike sa kojima se suočavaju lokalne zajednice u sva četiri zaštićena područja. Žene su posebno pogođene s obzirom na to da se često suočavaju sa neproporcionalnom i nedovoljnom ekonomskom i socijalnom zastupljenošću u regionu. Kao takva, pojačana i ciljana saradnja između uprava zaštićenih područja i njihovih zajednica je zbog toga od najvećeg značaja jer nudi mogućnosti za odgovor na ove rizike na holistički i održiv način. S jedne strane, aktivnosti saradnje služe poboljšanju sredstava za život, sigurnosti i otpornosti zajednica u zaštićenim područjima. S druge strane, jačaju poverenje i dobrosusedske odnose u ovom području.

Opsežan proces konsultacija je pokazao da je upravljanje šumama primarna briga koja pogađa sva četiri zaštićena područja. Neodržive i nezakonite ljudske aktivnosti, posebno one koje se odnose na nezakonitu seču šuma, krčenje šuma i požare, ugrožavaju biodiverzitet i sigurnost sredstava za život u ovoj oblasti, čiji su rizici otežani uticajima klimatskih promena. Štaviše, saradnja između aktera u četiri zaštićena područja je trenutno ograničena, a organi upravljanja parkovima i opštine u ovim područjima se suočavaju sa nekoliko prepreka koje predstavljaju izazov za rešavanje bezbednosnih rizika povezanih sa klimom. Neke od uobičajenih prepreka uključuju nedostatak finansijskih i ljudskih resursa, ograničenu implementaciju planova upravljanja parkom, nedostatak usklađenosti između konkurentskih zakona i neuravnoteženu zastupljenost žena i mladih.

Postoji nekoliko tekućih i nedavno završenih projekata koji se, između ostalih tema usredsređuju na unapređenje upravljanja šumama, lokalnih sredstava za život, upravljanje požarima u prirodi i napore za konzervaciju u regionu. Ovi projekti se delimično bave identifikovanim bezbednosnim pretnjama u vezi sa klimom, kao i preprekama sa kojima se suočavaju ova četiri zaštićena područja. Međutim, vrlo mali broj projekata učestvuje u zajedničkim aktivnostima i nastoji da se pozabavi zajedničkim izazovima i ojača otpornost na klimu širom zaštićenih područja.

Kako bi se unapredila saradnja, u procesu konsultacija je identifikovano nekoliko zajedničkih aktivnosti. Prvi set aktivnosti koje su identifikovane su bile poprečne aktivnosti koje pomažu u rešavanju različitih pitanja jačanjem saradnje i svesti uspostavljanjem struktura za saradnju, podizanje svesti i jačanje kapaciteta organizacija civilnog društva.

Ove aktivnosti bi mogle da izgrade okvir i pruže podršku za drugi set aktivnosti koje su specifičnije za određena pitanja. Upravljanje šumama je glavni tematski klaster za zajedničku saradnju po specifičnim pitanjima koje su identifikovali akteri. To se takođe doživljava kao najvažniji izazov vezan za klimatsku sigurnost u području. Upravljanje šumama takođe nudi najviše mogućnosti za uspešnu saradnju i predstavlja temu koja iznosi najviše ideja za aktivnosti. Ostali tematski klasteri koji su se pojavili tokom konsultativnog procesa uključuju poljoprivredu i stočarstvo, turizam i infrastrukturu. U sve aktivnosti treba uključiti žene i omladinu kao ciljne grupe.

Na osnovu rezultata ove studije, ovaj projekat će nastaviti sa popunjavanjem identifikovanih praznina uspostavljanjem zajedničke strategije saradnje i implementacionog plana. Oni će služiti za predlaganje zajedničke vizije, kao i za sužavanje i preciziranje predloženih aktivnosti saradnje. U kasnijoj fazi, biće sproveden pilot projekat zajedno sa lokalnim partnerima i akterima koji će takođe biti angažovani kao glavna grupa aktera za buduće aktivnosti.

7 Bibliografija

Alfthan, Björn; Elmedina Krilasevic; Sara Venturini; Samir Bajrovic; Matthias Jurek; Tina Schoolmeester; Pier Carlo Sandei; Harald Egerer and Tiina Kurvits 2015: Outlook on climate change adaptation in the Western Balkan mountains. Vienna, Arendal, Sarajevo: United Nations Environment Programme; GRID-Arendal; Environmental Innovations Association.

Bazzicalupo, Enrico; Maria Lucena-Perez; Daniel Kleinman-Ruiz; Aleksandar Pavlov; Aleksandër Trajçe; Bledi Hoxha; Bardh Sanaja; Zurab Gurielidze; Niko Kerdikoshvili; Jimsher Mamuchadze; Yuriy A. Yarovenko; Muzigit I. Akkiev; Mirosław Ratkiewicz; Alexander P. Saveljev; Dime Melovski; Alexander Gavashelishvili; Krzysztof Schmidt and José A. Godoy 2022: History, demography and genetic status of Balkan and Caucasian Lynx lynx (Linnaeus, 1758) populations revealed by genome-wide variation. In: *Diversity and Distributions* 28:1, pp 65–82.

Bjegović, J. K. 2021: Study on Illegal Logging and Timber Trade Flows. Legal and administrative aspects, implementation and enforcement. Luxembourg: European Union.

Bogner, Daniel; Anela Stavrevska-Panajotova and G Gjorgievski 2021: Management Plan for National Park Shar mountains. GEF/UNEP project: "Achieving Biodiversity Conservation through Creation and Effective Management of Protected Areas and Mainstreaming Biodiversity into Land Use Planning". Belgrade: IUCN Regional Office for Eastern Europe and Central Asia (ECARO).

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) 2017: Valuing biodiversity assets through ecotourism in South-East Europe. A review of the situation in and recommendations for the trans-boundary region of Sharr/Korab-Koritnik/Mavrovo mountain areas. Bonn, Eschborn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ).

Dimishkovska, Biserka; Jovan Dimishkovski and Nikola Dimishkovski 2017: Climate and Meteorological Conditions in Mavrovo National Park in R. Macedonia. In: *Quaestus* 10, pp 242–255.

EuroNatur 2020: Nature conservation along the Balkan Green Belt: Analyzing threats, developing solutions and building capacities in the Sharr/Šar Planina/Korab-Koritnik region. Final Report. Radolfzell: EuroNatur.

European Association of Public-Private Partnership (EAPPP) n.d.: Local Action Group. Retrieved 23 Aug 2022, from <http://www.eappp.com/index.php/en/materiali/partnership-s-biblio/142-local-action-group>.

European Environment Agency (EEA) 2020: State of nature in the EU. Results from reporting under the nature directives 2013-2018. Copenhagen: European Environment Agency (EEA).

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) 2021a: Chapter 10: Linking Global to Regional Climate Change. In: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) 2021b: WGI AR6 Fact sheet - Europe.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) 2022: *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*: Cambridge University Press.

Keçi, Erjola and Elisabeth Krog 2014: Mountains Natural Ecosystem "Korab - Koritnik Natural Park" Management Plan.

KOSID 2020: Sharri National Park: The Target of Crime: KOSID.

Lacetera, Nicola 2019: Impact of climate change on animal health and welfare. In: *Animal frontiers : the review magazine of animal agriculture* 9:1, pp 26–31.

Mavrovo National Park n.d.a: General Information. Retrieved 24 May 2022, from <https://npmavrovo.org.mk/opšti-informacii-2/>.

Mavrovo National Park n.d.b: Socio-economic characteristics. Retrieved 24 May 2022, from <https://npmavrovo.org.mk/socio-ekonomski-karakteristiki/>.

Melovski, Lj; Slavco Hristovski; Dime Melovski; Dragan Kolcakvoski; Metodija Veleviski; Natalija Angelova; Zlatko Levkov and Mitko Karadelev 2010: *Natural Values of Shar Planina Mountains*. Skopje: Macedonian Ecological Society (MES).

Milevski, Ivica and Bojana Aleksova: *The Rivers of the Shara Mountain*. Tearce, 21 Sep 2019.

Milevski, Ivica and Marjan Temovski: *Geomorphological and Geological Characteristics of Šar Planina (Šara Mountain)*. Skopje, 25 Jan 2018.

Ministry of Environment and Spatial Planning, Pristina (MESP, Pristina) 2014: *Parku Kombëtar Sharri: Plani i menaxhimit. Strategjia 10-vjeçare e menaxhimit 2015-2024. Plani operativ 5-vjeçar 2015-2019*: Ministry of Environment and Spatial Planning, Pristina (MESP, Pristina).

Ministry of Environment and Spatial Planning, Pristina (MESP, Pristina) 2018: *National Climate Change Strategy 2018- 2017. Action Plan on Climate Change 2018- 2020*: Ministry of Environment and Spatial Planning, Pristina (MESP, Pristina).

Rüttinger, Lukas; Pia van Ackern; Noah Gordon and Adrian Foong 2021: *Regional Assessment for South-Eastern Europe: Security implications of climate change*. Berlin, Vienna: adelphi; Organization for Security and Co-operation in Europe.

Stefanovski, Ivan; Aleksandra Danailovska and Mila Georgievska 2021: *Logging Down our Future: Models and Forms of Organized Criminal Illegal Logging in North Macedonia*. Skopje: Center for European Strategies Eurothink.

United Nations Environment Programme (UNEP) 2010: *Feasibility Study on Establishing a Transboundary Protected Area. Sharr/Šar Planina-Korab-Dešat/Deshat*. Vienna: United Nations Environment Programme (UNEP).

United Nations Environment Programme (UNEP) 2021: *The missing piece of the puzzle: Shar Mountain National Park approved*. Retrieved 20 May 2022, from <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/missing-piece-puzzle-shar-mountain-national-park-approved>.

United Nations Environment Programme (UNEP) 2022: *Spreading like Wildfire - The Rising Threat of Extraordinary Landscape Fires. A UNEP Rapid Response Assessment*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP).

Vasilljević, Maja; Sanja Pokrajac and Boris Erg 2018: *State of nature conservation systems in South-Eastern Europe*. Gland, Switzerland, Belgrade: International Union for Conservation of Nature (IUCN).